

AUTOREFERAT

1. **Imię i nazwisko:** Mariusz Bartnicki

2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne - z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytuł rozprawy doktorskiej:**
 - a) tytuł zawodowy magistra historii, specjalność nauczycielska - Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 14 VII 1999 r.
 - b) stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii nadany uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 21 V 2003 r. na podstawie rozprawy doktorskiej pt. „Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217-1264”

3. **Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/artystycznych:**
 - a) Od 1 X 2003 r. - adiunkt w Zakładzie Historii Polski Średniowiecznej Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie.
 - b) Od 1 X 2014 r.- adiunkt w Zakładzie Historii Polski Średniowiecznej i Dziejów Gospodarczych Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie.

4. **Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U., nr 65, poz. 595 ze zm.):**
 - a) Tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego: *Władca i poddani w historiografii ruskiej XI -XIII w.*
 - b) Autor/ autorzy, tytuł/ tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa: M. Bartnicki, *Władca i poddani w historiografii ruskiej XI -XIII w.* Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015.
 - c) omówienie celu naukowego/ artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Praca wskazana jako główne osiągnięcie naukowe przedstawia nowe ujęcie problematyki dotyczącej relacji władcy z poddanymi w historiografii ruskiej XI -XIII w.. Dotychczasowa historiografia rosyjska, niemiecka i ukraińska, podejmowała próbę odtworzenia interakcji

między panującym a rządzonym przezeń społeczeństwem, poprzez badanie jej zinstytucjonalizowanych przejawów. Główną badaną instytucją, na płaszczyźnie której najpełniej się one realizowały, był wiec. Badania koncentrowały się na określeniu jego kompetencji, roli jaką odgrywał w zarządzie państwem oraz genezie wspomnianej instytucji. Pod koniec XX stulecia, badacze opierając się na tej samej podstawie źródłowej formułowali odległe od siebie koncepcje funkcjonowania ruskiej państwowości oraz odpowiadające im wizje stosunków między panującym a poddanymi, które można scharakteryzować jako: feudalną, grodowo-miejską i rewizjonistyczną (negującą funkcjonowanie instytucji wiecu). Wydaje się jednak, że koncentrowanie się na problematyce wiecu przez pryzmat jego działalności instytucjonalnej i roli, jaką odgrywał w politycznych strukturach władztwa Rurykowiczów, w sytuacji kiedy dysponujemy w przeważającej mierze źródłami narracyjnym, jest zwodnicze na co wskazują badania (T. Wilkul; J. Granberg). Możemy sądzić, że dosłowne traktowanie tekstów latopisarskich, bez głębszej refleksji nad literacką i ideową ich formą oraz całym kontekstem powstawania, skutkuje powstawaniem często dość dowolnych koncepcji historiograficznych.

W prezentowanej pracy, wychodząc z założenia, że relacje między monarchą a poddanymi można rozpatrywać w znacznie szerszym kontekście, aniżeli problematyka „wiecu”, podjęto refleksję nad różnymi przejawami zachowań ludzkich oraz wartościami, które były ważne z punktu widzenia ówczesnego społeczeństwa. Analiza przekazów latopisarskich przedstawiających: intronizacje monarsze, pogrzeby panujących, łagodzenie sytuacji konfliktowych, w zakresie funkcji, jakie pełniły one w sferze publicznej, pozwalają nieco lepiej poznać kulturowe uwarunkowania postrzegania panującego i jego roli w społeczeństwie. W przekazach latopisarskich, które w znacznej części poświęcone są dziejom dynastii Rurykowiczów, tego rodzaju zapisy pokazują interakcje zachodzące między poddanymi a władcą i tym bardziej są cenne dla przedmiotu niniejszej pracy. Jakkolwiek często były budowane wedle określonych schematów, to formułowane były w określonym kontekście przekonań społecznych i to właśnie one, nierzadko bardziej aniżeli detale rzeczywistości przekazują wyobrażenia, jak powinna ona wyglądać. Podjęcie analizy opisów przedstawiających „władzę w działaniu” i określenie ich ideowych założeń może również poszerzyć naszą wiedzę i umożliwić nowe interpretacje tych przekazów, które wielokrotnie już były przedmiotem zainteresowania historiografii.

Niezwykle pomocne przy analizie materiału źródłowego, okazały się podejmowane ostatnio w historiografii ukraińskiej (T. Wilkul) badania tekstologiczne, zmierzające do wydzielenia schematów kompozycyjnych, topicznych wzorców funkcjonujących w

latopisarstwie ruskim. W pracy wykorzystywano również inne współczesne osiągnięcia metodologii badań mediewistycznych. Dla lepszego poznania kulturowych uwarunkowań postrzegania panującego i jego roli w społeczeństwie istotne znaczenie mają zwłaszcza studia nad wpływem kontekstu powstawania przekazu na prezentowane treści oraz badania nad formami zachowań ludzkich i środkach komunikacji niewerbalnej, które w średniowieczu były jednym z ważniejszych sposobów interakcji panującego z poddanymi.

Najważniejszym rodzajem źródeł, które zostały wykorzystane w pracy są latopisy. Zawierają one bodaj największy zasób wiadomości dotyczących dziejów społeczno-politycznych ziem ruskich w badanym okresie. Jakkolwiek wedle szacunków A. G. Bobrowa zachowało się kilka tysięcy rękopisów zwodów latopisarskich, to istotne znaczenie dla przedmiotu naszych rozważań mają zwłaszcza te, uznawane za najstarsze, opublikowane drukiem w serii *Polnogo Sobrania Russkich Let'opisej* [PSRL]. Na nich właśnie opiera się moja praca. Spośród zwodów latopisarskich wykorzystano *Latopis nowogrodzki* /, który poza wiadomościami o stosunkach północnoruskich, w swej najstarszej warstwie, wedle tradycyjnego przekonania (A. A. Szachmatow) zachował fragmenty protografu poprzedzającego *Powieść lat minionych*, która w zachowanej do naszych czasów formie powstała na początku XII w. *Powieść lat minionych*, prezentująca dzieje Rusi od legendarnych początków po lata dwudzieste XII wieku, jest najważniejszym źródłem informacji o stosunkach na ziemiach ruskich w XI i pierwszym dwudziestoleciu XII w. Zachowała się ona w licznych zwodach latopisarskich (zwyczajowo stanowiła pierwszą część poszczególnych zwodów), z których najważniejsze znaczenie mają: *Latopis lawrentiewski*, *ipatiewski* oraz *chlebnikowsko-ostrogski*.

Zwód lawrentiewski, poza *Powieścią lat minionych*, zawiera również zapisy latopisarskie prowadzone we Włodzimierzu nad Kłazmą (zwód Wsiewołoda Wielkie Gniazdo, Jerzego Wsiewołodowicza), w Rostowie (zwód Jarosława Wsiewołodowicza) oraz Twerze, które stanowią nieocenione źródło wiedzy o stosunkach północnoruskich w XII-XIII w. Warto zauważyć, że we wspomnianym zwodzie znajdziemy również szereg wiadomości z obszaru Rusi południowej (XII w.). Wedle przekonania części badaczy, trafiły one do *Latopisu lawrent'ewskiego* z protografu, który był również podstawą dla najważniejszego źródła południoworuskiej proveniencji *Latopisu kijowskiego* (zachowanego m.in. w zwodzie ipatiewskim i chlebnikowsko-ostrogskim). Zestawienie obu *Latopisów*, pozwala więc zaobserwować, jak okoliczności powstania danego źródła wpływały na przekształcania narracji latopisarskich. Niezwykle ważnym źródłem dla rekonstrukcji wydarzeń na ziemiach południoworuskich w XIII w. jest *Kronika halicko-wołyńska* w redakcjach ipatiewskiego

zvodu (najstarsza redakcja) oraz chlebnikowsko-ostrogskiego zvodu (uważana za najbliższą pierwotnemu protografowi kroniki).

Poza tą grupą latopisów wykorzystano również zwody latopisarskie z okresu XV-XVIII (m.in. latopisy: *Nikonowski*, *Troicki*, *Woskresieński*, *Perejaślawia Suzdalskiego*, *Pskowski I*, *Pskowski II*, *Nowogrodzki IV*, *Radziwiłłowski*, *Ustiużski*, *Yologoski*). Dla uzyskania pełniejszego obrazu społecznych realiów odwołam się również do utworów hagiograficznych oraz źródeł epistolarnych z obszaru Rusi. W celu analizy porównawczej omawianych zjawisk odwołano się również do relacji kronikarskich z innych krajów słowiańskich (Polski i Czech), sag skandynawskich oraz staro-cerkiewno-słowiańskich przekładów kronik greckich.

Konstrukcja pracy ma układ problemowy. Przyjęcie takiej koncepcji wynika przede wszystkim z charakteru przekazów latopisarskich, które w przeważającej części są wykładem dziejów panującej dynastii. Poddani pojawiają się na kartach latopisów przede wszystkim w opisach sytuacji wyjątkowych, przełomowych dla całego państwa: opowieściach o powołaniu monarchy na tron, opisach pogrzebów władców, czy wydarzeniach związanych z detronizacją panującego. Spojrzenie na tego rodzaju wiadomości z perspektywy problemowej, nie zaś chronologicznej, pozwala moim zdaniem lepiej zrozumieć epokę, wejrzeć w logikę opisywanych w narracjach wydarzeń i postaw ludzkich oraz ocenić znaczenie, jakie przypisywali im współcześni. Dla uporządkowania wywodu praca została podzielona na trzy rozdziały odpowiadające głównym wiodącym problemom.

Pierwszy rozdział został poświęcony zagadnieniu powoływania władców na Rusi. Podjąłem w nim refleksje nad kwestią przekonań latopisarzy XII-XIII wieku dotyczących legitymizacji władzy Rurykowiczów. Wspomniane zagadnienie rozpatrywałem przez pryzmat tych elementów, które składają się na "umocowanie władzy" (D. Betham): reguł (normy prawne, obyczaje), których przestrzeganie gwarantuje legalność władzy, przekonań (wspólny system przekonań rządzonych i rządzących) i zachowań (czyli aktywny udział rządzonych w stanowieniu lub poparciu władzy). Poczynione obserwacje pozwalają podtrzymać tezę, ostatnio kwestionowaną w literaturze przedmiotu (D. Ostrowski), o istotnej roli tradycji rodowej w legalizacji władzy Rurykowiczów. Pamięć rodowa przejawiająca się m.in. w zjawisku dwuimienności książąt ruskich (którzy obok przyjmowanych imion chrześcijańskich nadal posługiwali się tradycyjnymi mianami rodowymi), przechowywaniu pamiątek po zmarłych antenatach, oraz szeroko pojętym kulcie przodków, pełniła ważne funkcje ideowe. Odwołanie się do tradycji miało niebagatelną rolę dla podkreślenia ciągłości i legalności

władzy. Doniosła rola tradycji, jako środka uprawomocnienia władzy, prowadziła do prób jej zawłaszczania w XII stuleciu przez poszczególne linie dynastyczne.

Rozpatrując znaczenie tradycji dla szerszej niż dynastia grupy odbiorców, zauważyć można pewne istotne zmiany zachodzące w badanym okresie. Dla mieszkańców Rusi dzieje rodu Rurykowiczów, utożsamiane były z historią ziem na których żyli, zaś sami dynaści byli jednym z najważniejszych zworników integralności ziem ruskich. O ile jednak w latach 90-tych XI w. oraz przez całe niemal XII stulecie poddani traktowali potomków Ruryka jako jedynych, którzy posiadali prawo do sprawowania władzy na Rusi, to w XIII stuleciu odnotować można przypadki powoływania rządzących spoza dynastii.

Zauważalna jest również kolejna właściwość odróżniająca podejście rządzących i rządzonych do kwestii legalizacji władzy. Jak wspomniałem wyżej, latopisarstwo ruskie XII-XIII konstruowało alternatywne wersje tradycji dynastycznych, podkreślając tym samym prawa do tronu poszczególnych Rurykowiczów. Powoływało się przy tym na często przeciwstawne reguły, które w mniemaniu ówczesnej historiografów, miały potwierdzać prawomocność władzy ich chlebodawców: starszeństwa (genealogicznego lub politycznego), desygnacji, elekcji, umowy na przeżycie. Jednakże kiedy spojrzymy na przekazy o stanowieniu władzy z perspektywy bohatera zbiorowego, jakim byli poddani, to zauważymy, że owe „reguły” traciły na znaczeniu. Z perspektywy rządzonej społeczności, każdy przedstawiciel dynastii, który posiadał zdolność przewodzenia wspólnocie, zarówno w czasie wojny jak i pokoju, zapewniał powodzenie i pomyślność dysponował prawami do tronu. Ów sposób myślenia, odwoływał się do tradycyjnego, jak sądzę, zestawu przekonań akcentujących związek losu poddanych i władcy. Wraz z krzepnięciem chrześcijaństwa na Rusi, przekonanie to nabrało nieco innych sensów. O pomyślności wspólnoty decydowała łaska Stwórcy, jaką obdarzał On przywódcę wspólnoty. Książę jako naśladowca Chrystusa na ziemi winien postępować wedle zasad wiary chrześcijańskiej, które określały również jego powinności wobec poddanych.

Podjęta analiza narracji o powoływaniu władców na Rusi, pozwala na zakwestionowanie pojawiającego się w historiografii przekonania o marginalnej roli ceremoniału intronizacyjnego na Rusi (F. Dvornik, J. Shepard). Przykłady wykorzystania aktów towarzyszących wyniesieniu władców ruskich, jako elementów wartościujących przekaz, podkreślający prawomocność obejmowania tronu, wskazuje na ich ważne znaczenie i dowodzi, że na Rusi również były one istotnym sposobem ukazywania relacji między władcą a poddanymi. Udział społeczności w powoływaniu władzy zależał od aktualnego układu sił. Rywalizacja poszczególnych Rurykowiczów o tron stwarzała

dogodne warunki ku temu, by poddani odgrywali niekiedy decydującą rolę w intronizacji monarszej. Już w XI stuleciu zauważalna jest zmiana warstwy narracyjnej latopisów, które akcentowały uczestnictwo poddanych w głównych momentach rytu intronizacyjnego. Władca nie wjeżdżał do grodu, lecz był wiedziony doń przez lokalną społeczność, która sadzała go na tronie. Liczne, pochodzące z XII stulecia narracje o wypadkach powoływania władcy przez poddanych, zawieraniu z nimi umów przedintronizacyjnych, czy przypadki wystąpień przeciw monarchom postępujących wbrew interesom społeczności, prowadzą do wniosku, że bez zaistnienia swego rodzaju konsensusu między władcą a wspólnotą trudno było myśleć o jakimś trwałym porządku politycznym.

Kolejny rozdział pracy został poświęcony analizie charakterystyk Rurykowiczów, zwłaszcza panegiryków pośmiertnych, które są nie tylko cennym źródłem dotyczącym odtworzenia rytuałów pogrzebowych, ich znaczenia ideowego, ale przede wszystkim pozwalają poznać, wyobrażenia współczesnych o roli monarchy w państwie. W tego rodzaju utworach dynastów przedstawiano na ogół jako władców idealnych, co daje nam możliwość obserwacji, jakich zachowań oczekiwano od panującego i jak one zmieniały się na przestrzeni XI-XIII w. Wbrew poglądom przeważającej części badaczy, panegiryki Rurykowiczów nie są skostniałymi kompozycjami budowanymi wedle utartych szablonów literackich. Analiza materiału źródłowego pozwoliła wykazać, że mimo posługiwania się przez latopisarzy kliszami literackimi, zauważalna jest zmiana w badanym okresie modelu dobrego władcy. Na przełomie XI/XII w. dominował w latopisarstwie ruskim ideał monarchy pobożnego, który w końcu tego stulecia uległ swoistej radykalizacji. Książęta ruscy końca XII w. byli prezentowani jako arcychrześcijańscy władcy, dla których ideałem stało się życie zakonne. Ten niezwykle ascetyczny model charakterystyk książęcych, w ciągu pierwszej połowy XII wieku z wolna ustąpił przedstawieniom władcy - wojownika, obdarzonego niezwykle mocą panującego -charakteryzującego się niemal imperialną władzą.

Przekształcenia wizerunków monarszych pozwalają więc zaobserwować, jak zmienił się sposób postrzegania przeszłości i jaką transformację przechodziły idee dotyczące władzy i jej roli w społeczeństwie. Na zmianę wizerunku panującego, ważki wpływ wywarły przemiany zachodzące na Rusi w sferze szeroko pojętej kultury. Konwersja Włodzimierza miała epokowy charakter, stała się punktem zwrotnym w historii Rusi, dzieląc czas na „przedtem” i „potem”, stawiając granicę między chrześcijańską a rodzimą historią. Rozwój kultury w duchu chrześcijańskim, wymagał od latopisarzy przełomu XI/XII stulecia zinterpretowania i dopasowania własnej tradycji, do nowoprzyjętej wizji świata. Wpłynęło to na sposób prezentacji zarówno przeszłości jak i współczesnych realiów w duchu

entuzjastycznej neofickiej interpretacji. Rodzima tradycja postrzegania roli władcy w społeczeństwie, odwołująca się do wojowniczości, zapewnienia powodzenia i bogactwa wspólnocie, w *Powieści lat minionych* ustąpiła wizji chrześcijańskiego władcy - pobożnego, miłującego pokój, zainteresowanego w demonstrowaniu swych ascetycznych zachowań. Zauważalna jest swego rodzaju „dbałość,” by w panegirykach książąt, którzy cieszyli się szczególnym uznaniem redaktorów *Powieści* (linia przodków Włodzimierza Monomacha), nie znalazło się nic, co mogłoby zaszkodzić wizerunkowi „błagowiernego” władcy. Wraz z krzepnięciem chrześcijaństwa na Rusi w drugiej połowie XII w., zmieniał się również stosunek do rodzimej tradycji. Wartym podkreślenia jest, że wzorów na które się orientowało latopisarstwo ruskie pocz. XII w. szukać można nie tylko w Bizancjum, lecz również na obszarze Europy Środkowej (Żywot św. Wacława). Odpowiadały one bardziej lokalnym ruskim realiom aniżeli rozbudowane przesycone intelektualnymi rozważaniami bizantyjskie modele. Recepcji nowych poglądów na istotę władzy i rolę monarchy sprzyjały również znacznie intensywniejsze kontakty polityczne, społeczne i ekonomiczne z krajami europejskimi aniżeli odległym Bizancjum, które zachowało jednak dominujący wpływ na sferę religijną władztwa Rurykowiczów.

Wraz z krzepnięciem chrześcijaństwa na Rusi, zauważyć możemy przejawy „rehabilitacji” przeszłości i powrót do archetypu władcy-wojownika, który był tak charakterystyczny dla wizerunku pogańskich dynastów (Igora, Swiatosława Olegowicza). Ważką rolę odegrała w tym względzie zmiana „perspektywy” XII wiecznych latopisarzy, którzy interesując się lokalnymi wydarzeniami, szczegółowo relacjonując dzieje lokalnych dynastii, tracili globalny punkt widzenia. Byli oni zainteresowani w objaśnianiu lub usprawiedliwieniu opisywanej teraźniejszości, jedynie w kontekście lokalnych wydarzeń, co w rezultacie prowadziło do „modelowania” przekazu zgodnie z interesami poszczególnych władców. Zmiany w postrzeganiu roli władcy w społeczeństwie w przekazach narracyjnych były więc wypadkową kilku czynników: przemian kulturowych, jakie możemy obserwować na Rusi XI-XIII stulecia, które wpływały na kształtowanie się wyobrażeń o zakresie władzy książęcej oraz lokalnej sytuacji politycznej, która wpływała na sposób prezentacji władcy zgodnie z interesami lokalnych linii książęcych.

Ostatni rozdział został poświęcony analizie sytuacji wyjątkowych, jakie latopisarze opisywali między poddanymi a władcą. Opisy wystąpień przeciw panującemu w pewnym sensie zmuszały latopisarzy do wyjścia poza literacką konwencję chrześcijańskiego ideału relacji między społecznością a jej monarchą. Analiza wspomnianych opisów miała na celu

poznanie mechanizmów powstawania konfliktu oraz towarzyszących mu zachowań społecznych.

Uzyskane rezultaty badań, prowadzą do wniosku, że w historiografii ruskiej XI-XIII w. silnie było zakorzenione przekonanie o roli monarchy jako gwaranta ogólnie przyjętych zasad zwyczajowych organizujących życie różnych grup społecznych. W topice latopisarskiej było one często sprowadzane do zasad etyki chrześcijańskiej, co wiązało się z propagowaną ideą władzy. Skoro władza panującego pochodziła od Stwórcy, winien postępować zgodnie z nauką Kościoła. Ta chrześcijańska wizja władzy miała również swoje implikacje w relacjach panującego z poddanymi. Książę „lubiący prawdę” zapewniał pomyślność wspólnocie, jak również opiekę ze strony Stwórcy. Władca pretendujący do roli namiestnika Chrystusa na ziemi wykazać się musiał cechami godnymi Jego naśladowcy: miłosierdziem, troską o poddanych zwłaszcza tych najsłabszych, pokorą, spokojem, rozwagą i wrażliwością na wszelką niesprawiedliwość. Przekonanie to niosło również poważne konsekwencje dla stabilności władzy książęcej. Monarcha, który dopuścił się „grzechu” ściągał „gniew Boży” na poddanych. Na tę chrześcijańską perspektywę nakładały się również dawne przekonania o „odpowiedzialności zbiorowej” całej wspólnoty, co prowadziło do poważnych zmian w zapatrywaniach poddanych na kwestię nienaruszalności władzy. Jak starałem się pokazać na przykładzie wydarzeń nowogrodzkich i halickich, motyw grzesznego władcy, stał się w pewnym stopniu „usprawiedliwieniem” dla działań podejmowanych przez poddanych. Jakkolwiek bunty miały niewątpliwie bardziej prozaiczne przyczyny (lokalna sytuacja polityczna lub ekonomiczna), to łatwiej było podburzyć społeczność do wystąpienia w imię obrony wiary i tradycyjnych norm postępowania, aniżeli dla realizacji partykularnych interesów niewielkiej grupy możnych. Przykłady publicznej pokuty władców z obszarów Europy, ale również Bizancjum, dewocyjne zachowania władców ruskich, uzmysławiają nam, że publicznie napiętnowane wiarołomstwa, niemoralnych działań panującego, mogły skutecznie zachwiać podstawami władzy. Przykład Nowogrodu i epilog wydarzeń w Haliczu z 1171 r. pozwalają przypuszczać, że w świecie, w którym władza była sprawowana osobiście, zaś gest, rytuał był jednym z istotnych środków manifestowania władzy i relacji z poddanymi, sprzeniewierzenia się określonym wzorom zachowań, było równie ważnym powodem konfliktu.

Warto również zwrócić uwagę, że w przekazach o sytuacjach konfliktowych poddani nie zawsze występowali w roli tych, którzy byli źródłem zamieszek. Społeczność występowała również jako „głos rozsądku” nawołujący do jedności wśród Rurykowiczów i wskazujący na zgubne skutki konfliktów. Latopisarze wprowadzając ów motyw, często przypisywali temu

zbiorowemu bohaterowi wypowiedzi *expressis verbis* uwierzytelniające owe idee. Społeczność stojąca na straży pokoju i ładu nabiera tym samym ważkiego znaczenia w sankcjonowaniu wszelkich zmian dążących do tego celu, nawet kosztem wypowiedzenia posłuszeństwa władcy. Znamionym jest, że latopisarze opisując przewroty przeprowadzone w obronie „utrzymania pokoju” nie potępiali tego rodzaju wystąpień. Przyjęcie wspomnianej konwencji legalizowało działania nie tylko buntowników, ale i panujących, którzy uzyskiwali władzę na fali wystąpień społecznych. O tym więc czy działania poddanych (wiec, bunt) były postrzegane jako postępowanie przeciw „naturalnym prawom władców”, czy też jako obrona wspólnoty przed „nieprawością panującego”, decydowały w głównej mierze intencje autora przekazu. Ideologiczna osnowa zapisów, może skłaniać do pytania o faktyczny udział poddanych w wydarzeniach związanych w rywalizacją o władzę między przedstawicielami różnych linii książęcych. Jakkolwiek wątek ludu, był niewątpliwie wykorzystywany przez latopisarstwo ruskie dla odpowiedniego usytuowania opisywanych wydarzeń i nadania im określonych sensów, to z drugiej strony rola jaką przypisywało ono społecznościom lokalnym, może prowadzić do wniosku, że odgrywały one istotne znaczenie w uprawomocnieniu władzy, jak i łagodzeniu konfliktów między Rurykowiczami.

Latopisarze, kreując własną wizję wydarzeń musieli posługiwać się fabułami czytelnymi dla odbiorców, wzorcami zachowań, działań funkcjonującymi w ówczesnym świecie. Wychodząc z tego założenia można przypuszczać, że uwidaczniany w przekazach respekt wobec majestatu władzy nie był tylko produktem latopisarskiej propagandy. Uwidaczniał się on zarówno w sposobie traktowania obalonych władców, jak również w praktyce, że o dalszych losach zdetronizowanych Rurykowiczów nie decydowała wspólnota, lecz inni przedstawiciele dynastii. Nie wydaje się jednak, że na tej podstawie możemy wyciągać wniosek, o postrzeganiu przez poddanych osoby panującego w kategoriach „świętego władcy”. Jakkolwiek począwszy od drugiej połowy XII stulecia zauważalne są wysiłki latopisarzy do przedstawiania dynastów ruskich w konwencji chrystologicznej (kaźń Igora Olegowicza, Andrzeja Bogolubskiego, panegiryki pośmiertne Rościsławowiczów), to upatrywać w tym można dążenia do sakralizacji dynastii panującej, do podkreślenia szczególnego statusu jej przedstawicieli, sytuowanych na pograniczu stanu świeckiego i duchownego.

Obserwacja relacji poddanych z panującym prowadzi do wniosku, że w dużej mierze zależały one od aktualnego układu sił oraz osobowości i aktywności monarchy. W ciągu XII i pierwszej połowy XIII w. nierzadkie były próby złamania i podporządkowania sobie lokalnych elit (Andrzej Bogolubski, Roman Mścisławowicz, Daniel Romanowicz), jak

również akceptacja lokalnych układów i próba zawarcia porozumienia z wyższą warstwą społeczeństwa. Potencjał lokalnej społeczności najpełniej objawiał się w czasie konfliktu. Potrafiła ona nie tylko doprowadzić do zmiany władcy, wymuszać polubowne zakończenie sporów i aktywnie wpływać na relacje w rodzie panującym. Ważką rolę w kształtowaniu ówczesnej kultury politycznej odgrywały publicznie manifestowane zachowania, które w sposób subtelny określały charakter relacji między władcą i poddanymi. Nie ograniczały się one tylko do wydarzeń przełomowych w życiu społeczności (adventus regis, obrządek pogrzebu książęcego), lecz również były istotnym elementem interakcji monarchy i podległej mu wspólnoty (łagodzenie konfliktów, mediacje, wspólne uczty, zasięgnięcie rady). Jakkolwiek latopisy rzadko informują o tego rodzaju przejawach komunikacji publicznej, to jednak sam fakt jej funkcjonowania w narracjach, pozwala wysunąć przypuszczenie, że odgrywały one istotną rolę w życiu politycznym Rusi XII-XIII w.

Zmiany w postrzeganiu roli władcy w społeczeństwie w przekazach narracyjnych były więc wypadkową kilku czynników: przemian kulturowych, jakie możemy obserwować na Rusi w okresie XI-XIII stulecia, które wpływały na kształtowanie się wyobrażeń o zakresie władzy książęcej oraz aktualnej sytuacji politycznej.

Ustalenia zawarte w omawianej monografii pozwalają lepiej poznać kulturowe uwarunkowania postrzegania wizerunku panującego i jego roli w społeczeństwie w przekazach latopisarskich. Podejmuje ona również problematykę dotychczas marginalnie poruszaną w historiografii dotyczącą „spektaków władzy Rurykowiczów” (intronizacje, zawieranie porozumień politycznych, pogrzeby, wystąpienia publiczne władców), które zajmowały ważne miejsce w kształtowaniu podstaw ideologicznych władzy Rurykowiczów. Praca wpisuje się również w niezwykle dyskusyjny problem wpływu wzorców bizantyjskich i ich recepcji na Rusi. Rezultaty badań pozwalają przychylić się do zdania tych badaczy, którzy uważają, że proces transformacji ruskiej kultury pod wpływem Bizancjum należy postrzegać jako długotrwały, szybko dokonujący się w sferze kościelnej, wolniej, powierzchownie i z pewnymi oporami w sferze świeckiej.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo badawczych.

Moje zainteresowania badawcze koncentrują się na kilku węzłowych zagadnieniach związanych z historią Rusi XI-XIII w.: a) kwestii relacji dyplomatycznych i politycznych księstw ruskich z ziemiami polskimi w okresie od końca XII do połowy XIII w. oraz roli w niej elity władzy; b) legitymizacji i potestacji władzy na Rusi w XI-XIII w.; c) studiów

źródłoznawczych dotyczących najważniejszego źródła do poznania dziejów XIII wiecznych ziem południoworuskich - *Kroniki halicko-wotyńskiej*.

- a) Po uzyskaniu stopnia doktora kontynuowałem badania nad kwestią wzajemnych relacji polsko-ruskich XII-XIII w. Zaowocowało to wydaniem kilku artykułów poświęconych w/w problematyce. Zostały w nich przeanalizowane zagadnienia dotyczące polityki wschodniej Kazimierza Sprawiedliwego (II.C-2). Kolejne artykuły poświęcone zostały różnym aspektom stosunków polsko-ruskich w pierwszej połowie XIII w. m.in. współpracy politycznej i militarnej książąt polskich i ruskich wobec kwestii jaćwieskiej i litewskiej oraz kontaktom dyplomatycznym władców południoworuskich z Europą Zachodnią (II.C-1; II.C-3). W tą problematykę wpisuje się również ostatni z artykułów, oddany do druku w 2014 r. Stanowi on polemikę z ostatnio mocno lansowaną w historiografii rosyjskiej (A. Użankow) tezą o „wyborach cywilizacyjnych” dwu najważniejszych władców ruskich pierwszej połowy XIII w. Daniela Romanowicza i Aleksandra Newskiego (II.E-3).

Zainteresowania badawcze dotyczące relacji polsko-ruskich w pierwszej połowie XIII w. zwróciły moją uwagę na problem udziału przedstawicieli wyższych warstw społecznych w kształtowaniu i wpływanie na kierunek działań dyplomatycznych dynastów ruskich i polskich. W artykułach tych omówiłem udział elity księstwa halicko-włodzimierskiego w kontaktach politycznych Daniela Romanowicza z sąsiednimi księstwami polskimi, jak również rolę możnych polskich (zwłaszcza rodu Awdańców) w kształtowaniu polityki wschodniej Leszka Białego, Konrada Mazowieckiego oraz Bolesława Wstydlwego (II.C-4; II.C-5).

- b) Kolejnym obszarem moich zainteresowań badawczych jest legitymizacja i potestacja władzy na Rusi w XI -XIII w. Wspomnianemu zagadnieniu poświęciłem uwagę w sześciu artykułach, z których dwa dotyczą kwestii wizerunków monarszych, zaś kolejne różnych aspektów związanych z kwestią potestacji władzy (insygniom koronacyjnym, ceremoniałowi intronizacyjnemu) (II.C-6; II.C-7; II.C-8; II.C-9; II.C-11; II.A-2).
- c) Z głównym kierunkiem moich badań wiążą się również dwie prace źródłoznawcze, poświęcone jednemu z najważniejszych zabytków piśmiennictwa ruskiego XIII w., *Kronice halicko-wotyńskiej*. Studium opublikowane w *Questione Medii Aevi Novae*, stanowi zarówno przegląd dotychczasowych badań nad wspomnianą *Kroniką*, jak również omawia możliwości wykorzystania wspomnianego źródła do dziejów Europy środkowo-wschodniej (II.A-1). Kolejny artykuł (który niebawem ukaże się w kolejnym

tomie *Colloquia Russica*) poświęcony został m.in. kwestii czasu spisania tzw. *Kroniki Włodzimierza Wasylkowicza* jednej ze składowych części wspomnianego źródła (II.E-1).

Мария Бабина